

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ / ARTICLES AND TREATISES

UDC 316:929 Sombart W.
UDC 330.342.141"18/19"
<https://doi.org/10.2298/ZMSDN2489001C>
ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАД
Примљен / Received: 13. 2. 2024.
Прихваћен / Accepted: 19. 2. 2024.

ЗОМБАРТОВА ИСТОРИЈА КАПИТАЛИЗМА
И САВРЕМЕНА СВЕТСКА, ГЛОБАЛНА И
ТРАНСНАЦИОНАЛНА ИСТОРИЈА:
СЛИЧНОСТИ И РАЗЛИКЕ

ПЕТАР С. ЋУРЧИЋ

Институт за европске студије
Трг Николе Пашића 11, Београд, Србија
petar.pero.curcic@gmail.com

САЖЕТАК: Са великим таласом глобалне интеграције у економији, друштву и култури, историографија је почела да увиђа важност тумачења прошлости на највишем – светском нивоу. Под утицајем многих историчара (пре свега у Сједињеним Државама и Западној Европи) још током 19. века, а у много већој мери након 1945. године, настали су веома иновативни правци светске, глобалне и транснационалне историје који су покушавали да превазиђу противречности и уско тумачење историје међународних односа, националних држава и локалних заједница које су се фокусирали, како на локалне идентитете, тако и на државе као кључне чиниоце прошлости. У трагању за феноменима који су прожимали светска друштва, историчари су, под утицајем других друштвених наука, почели да препознају капитализам као *par excellence* наднационални, односно светски феномен. Иако се може чинити да је интересовање за капитализам као градивни елемент глобалне историје (односно светског система како је говорио Имануел Волерстин) новијег датума и под утицајем постхладноратовске ере, светскоисторијски значај овог феномена препознали су најпре аутори на прелазу из 19. у 20. век. Међу њима посебно место има и немачки економиста, социолог и историчар Вернер Зомбарт (1863–1941) који је више деценија своје каријере посветио управо изучавању овог феномена.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Вернер Зомбарт, капитализам, свет, глобалност, транснационалност

УВОД

Капитализам је несумњиво феномен који је у тесној повезаности са глобалном интеграцијом. Са појавом књиге *Цена свега (Preis der Welt)* Фридриха Ленгера 2023. године у издању минхенске куће „Бек“ (С.Н. Beck Verlag München) и иначе непрегледна историографија капитализма увећана је за још једну важну књигу о чијим увидима би тек требало расправљати у будућности. Ленгерово дело, индикативно, започиње са географским открићима Шпаније и Португалије које су стекле прве колоније и успоставиле нове системе светске трговине на које су се, потом, наслонили и Низоземци. Епоха трговачког капитализма завршена је успоном Енглеске која је прва у модерном облику објединила елементе фискалне и војне државе. Ослањајући се на идеје о важности колонизације, индустријске револуције, колонијализма, стварања система центра и периферије заснованог на редистрибуцији економске и политичке моћи, Ленгер је тежио да укаже на глобалне трендове развоја капитализма [Lenger 2023]. Овај тренд схватања историје из планетарне перспективе посебно је постао присутан последњих деценија са (поновним) успоном светске и глобалне историје [Antolović 2023; Ћурчић 2023]. Готово опште место у свим светским и глобалним историјама представља истицање ропства, колонијализма, посебне улоге Европе, али и функције капитализма као кључне творбене снаге интегрисаног света. Снажан подстицај афирмацији савремене глобалне историје капитализма пружила је веома утицајна волуминозна синтеза француског историчара Фернана Бродела *Материјална цивилизација, економија и капитализам од XV до XVIII века* у којој је аутор покушао да проблематизује феномен слојевитости различитих чинилаца који су довели до успона капитализма (посебно примењујући теорије Фон Тинена о зонама економског развоја, Кондратијева у погледу конјунктурних фаза економског кретања, и вешто их комбинујући са феноменима развоја мрежа трговине и градова, успона најамног рада, дивергентног развоја капитализма по принципу *West and the Rest*, пораста популације и револуције начина прехране и друго). Међутим, већ у првим редовима своје књиге Бродел је скренуо пажњу на Вернера Зомбарта речима: „Једнако сам користио монументални *Модерни капитализам* Вернера Зомбарта (издање 1928), који је фантастична комбинација ерудиције и анализе. Али сва ова општа дела су увек ограничена на европски контекст” [Brodel 2007; Vries 2012]. Опус немачког социолога, економисте и историчара Вернера Зомбарта (1863–1941) интензивно је, кроз више деценија проучавао, и поменути Фридрих Ленгер који је Зомбартове идеје светскоисторијског развоја анализирао у чланку „да је економски развој Западне Европе имао као неопходан предуслов пљачку три континента” – универзалноисторијска димензија Зомбартовог „Модерног капитализма” [Lenger 2010]. У том тексту Ленгер је међу првима назначио да је Зомбарт историјски развој Европе у глобалним оквирима сагледавао пре свега кроз капитализам који је своју моћ стекао кроз колонијалну привреду, промену менталитета (нарочито се то односило на афирмацију принципа стицања као

ultima ratio капитализма), разарање традиционалних привредних облика (посебно у области занатства и сељаштва) и социјалних организација (на трагу Тенисове концепције о преласку из света заједница у свет друштава), као и захваљујући сопственој унутрашњој логици универзалног ширења којим је превазишао европске оквире [Lenger 2000]. Међутим, чини се да и поред, са разлогом, истакнутих токова Зомбартове мисли развој светске и глобалне историје нуди још неискоришћених могућности за паралеле. Према томе, циљ овог рада је да укаже на заједничке особености Зомбартове историје капитализма и савремене светске, глобалне и транснационалне историје.

СВЕТСКА, ГЛОБАЛНА И ТРАНСНАЦИОНАЛНА ИСТОРИЈА: САВРЕМЕНА ПИТАЊА И ДИЛЕМЕ И УЛОГА КАПИТАЛИЗМА

Како је приметила британска историчарка Лин Хант, историографија 20. века је обележена упоредним развојем неколико историографских парадигми – школе Анала, марксистичке, модернизацијске и идентитетске. Аналисти су инсистирали на географским факторима, марксисти на класној борби и производним односима, модернисти на важности урбанизације, рационализације, демократизације и капитализма, а идентитетски оријентисани аутори на значај расних, етничких, родних и других друштвених особености [Hunt 2014]. Савремена светска историја суочава се тренутно са феноменом девестернизације, односно преиспитивања различитих особености за које су старији аутори сматрали да су иманентно европског порекла. У случају капитализма, аутори попут Кристофера Бејлија наглашавали су и присуство економских идеја својствених за капитализам и у арапском свету средњег века, али и у предбританској Индији [Sartori 2013]. Атлантски океан постао је готово централна тачка светске историје, пре свега због размене идеја (нарочито политичких), трговине и робовласништва о чему су писали Жак Годшо, Роберт Палмер, Пјер Шони, Макс Зилбершмит, Филип Куртен и Дејвид Галенсон [Vailyn 2005].

Светску историју као историографски правац посебно су обогатили радови Вилијема Мекнила и Лефтена Ставријаноса. Мекнил је покушао да објасни кретање историје преко принципа борбе рутинизираним и стваралачким у човеку где се свет повезао развојем саобраћаја и ратовања (посебно на евроазијском тлу) [McNeill 1954; 1963]. За Мекнила западна цивилизација – поред својих формативних елемената из класичног доба – почиње да се обликује успоном римокатоличанства и трансфером моћи из Византије на западне земље. Са великим географским открићима, верским сукобима и колонизацијом, Запад добија коначни облик [McNeill 1969]. Слично Мекнилу, Лефтен Ставријанос је у делу *Свети њосле 1500: глобална историја* заступао тезу о експанзији као општој европској тенденцији која је имала различите смерове (иберијска ка Јужној Америци, руска ка Азији, западноевропска у низоземској, француској и британској фази ка остатку света). Западна доминација обухватала је период од 1763–1914 и, према Ставријаносу, почивала је на научној и индустријској рево-

луцији. Западна Европа (посебно Велика Британија и Француска) и САД су кроз идеје либерализма, демократије, уставности и постепеног ширења права гласа понудиле нови политички модел који је постао све присутнији у остатку света [Stavrianos 1999]. Британац Кристофер Бејли и Немац Јирген Остерхамел у својим волуминозним синтезама глобалне историје „дугог“ 19. века инсистирали су на вишеструким и повезаним феноменима који су допринели повезивању свих делова света (револуција, индустријализација, урбанизација, држава, нација, национализам, хијерархије, идеологија, рат, колонијализам, економија, култура, уметност, наука и религија) [Osterhamel 2022; Janković 2020].

Велико питање унутар светске историје односи се на улогу капитализма и Европе, као светског центра. И док је Имануел Волерстин наглашавао важност глобалне хијерархизоване поделе рада у чијем се средишту налази Европа, Андре Гундер Франк је покушао да релативизује улогу Европе са идејом да се светски центар сели, то јест да у зависности од времена и привредних околности транзитира у различите регионе [de Zwart and van Zanden 2018]. Аустријски и амерички економиста Јозеф Шумптер је у првој половини 20. века писао о пореској држави што је касније британски историчар Патрик О’Брајан преузео у својој концепцији Енглеске као идеалтипског модела фискално-морнаричке државе. Међутим, снажни импулс глобалној историји и историји капитализма дао је Кенет Померанц који је у делу *Велика дивергенција (The Great Divergence)* одбацио европоцентризам и компаративном методом упоредио историјско искуство Кине и европских земаља истичући оне чиниоце за које је сматрао да су суштински допринели успону Европе упркос системским недостацима у односу на Кину [Lenger 2016; 2018].

ВЕРНЕР ЗОМБАРТ – КАПИТАЛИЗАМ КАО КЉУЧНА СНАГА ГЛОБАЛНЕ И СВЕТСКЕ ИСТОРИЈЕ

Након што смо приказали нека карактеристична становишта о главним токовима светске и глобалне историје, у наставку текста ће више пажње бити посвећено погледима Вернера Зомбарта на историју глобалне интеграције. Ограничавајући се на Немачку, Зомбарт је показао колико је саобраћај био важан за глобално повезивање. Наиме, за Зомбарта је од изузетне важности за развој капитализма током 19. века била појава железнице, система канала, телеграфа и јавног превоза. Поред саобраћаја, национална држава је преузела на себе организацију поделе рада што је на светском нивоу имало важне последице нарочито у погледу међународне сарадње и специјализације. Појава светске привреде током индустријске револуције, сматрао је Зомбарт, утицала је на поремећај у трговинским односима између немачких земаља и Британије, јер је немачки простор до појаве јефтине робе из Америке и Аустралије представљао сировинску базу бројим британским компанијама (посебно у погледу вуне). Ипак, нова светска привреда координисана од Британије као водеће силе индустријске револуције, имала је за последицу и јачање Немачке

која је већ половином 19. века почела да повећава индустријску производњу, гради железнице и истискује инострану конкуренцију. Немачка држава је, насупрот идејама Француске револуције (Зомбарт не препознаје појам Атлантске револуције, његову важност, као ни концепт фискално-милитарне државе), сама инаугурисала читав низ реформи посебно у времену пруског реформског раздобља са почетка 19. века [Sombart 1903]. Поред државе, важна је била и улога предузетника, а Зомбарт је приметио да је склоност предузетника ка рационалном привређивању последица заједничког наслеђа рационалности западноевропског и америчког културног круга [Sombart 1903].

Нова налазишта руда на простору од централне Европе, Сардиније, Норвешке, Шпаније, Мексика и Перуа имала су глобалне последице не само по међународну трговину (пренос племенитих метала из Европе ка Азији све до опијумских ратова), већ и по укупну вредност новца. Важна последица оваквог тренда била је акумулација капитала и прилив племенитих метала који је имао неколико смерова (поред Америке важни су били и рудници у Малој Азији и на Балкану, као и у Сенегалу). Осим рударства, и пљачка других територија и континента довела је до узимања племенитих метала. За успон Европе Зомбарт је посебно истакао улогу земљопоседника који су подстакли креирање тржишта, давали привилегије занатлијама у насељавању градова, повећавали земљишне ренте и друго. Поред земљопоседника, за Зомбарта су били важни и пораст становништва, раст продуктивности рада, раст цена некретнина и готових производа, као и саобраћај који је убрзао и робни и новчани промет и досељавање људи. Међутим, посебну важност у уздизању Европе имала је колонијална привреда која се најпре појавила у Средоземљу и Русији у позном средњем веку, а потом се преселила у Азију и обе Америке. Појава присилног рада такође је имала важну улогу јер се италијанско-левантински колонијални систем преселио у светске оквире. Италијански градови су посебно развили мрежу трговине искористивши крсташка освајања, а систем енкомијенди¹ је наслеђен управо из италијанског левантинског искуства. Левантинско ропство, било хришћанско или муслиманско, у великој је мери утицало на каснија искуства ропства и није било лишено експлоататорског карактера. Експлоатација Америке била је општи тренд у коме су учествовали и Немци, Шпанци, Португалци, Низоземци и други који су били произвођачи и/или дистрибутери шећера, цимета, мушкатног орашчића и осталих дефицитарних и егзотичних сировина. Сагледавајући важност ропства Зомбарт је приметио не само да је трговина робљем постала међународна активност у којој су најпре важну улогу имали Португалци, Шпанци, Ђенова, Низоземска, Француска, Данска и Шведска и Британија (посебно од Утрехтског мира), већ и да су колонијализам уопште и, посебно, ропство довели до депопулације читавих региона и уништавања шума (посебно као последица присилног рударства и плантажног рада).

¹ Енкомијенда (*encomienda*), право на рад одређеног броја америчких староседелца, које је додељивано досељеницима у шпанским колонијама у Америци.

Тај успон пратио је и слом моћи Арапа у Африци и Индији, а први показатељ опадања снаге Блиског истока било је португалско освајање Сеуте и Малаке од 1415. до 1511. године. Европљани су успели да потисну посредничку улогу Арапа и умање њихове профите у трговини бибером, мушкатним орашчићем, каранфилићем, индигом и свилом. Профити су се повећали са 400% у случају Португалаца, на 2000% у случају Компаније Хадсонског залива (Hudson's Bay Company) [Sombart 1902a].

За Зомбарта, економска историја је имала неколико фаза које су се смењивале. Након периода великог раста (Perioden des Erwerbsparoxysmus) у којима је присутна тенденција (пре свега) за оснивањем нових предузећа и потрошњом племенитих метала, наступили су периоди опадања (Baisseperioden). Значајна фаза *Erwerbsparoxysmus*-а била је између 1770. и 1820. године (односно она је пратила Прву индустријску револуцију), а други талас раста био је половином 19. века и био је подстакнут откривањем великих резерви злата у Калифорнији и Аустралији, односно сребра у Мексику. Упоредо са новим рудним открићима одвијала се и демократизација и стабилизација капитализма пре свега са прихватањем и ширењем старе идеје акционарских друштава [Sombart 1903; Sombart 1916/1917]. Трећи талас раста уследио је крајем 19. века са упливом злата из Трансвала, Канаде и Аустралије, а био је праћен и масовним коришћењем електротехнике [Sombart 1903].

Премда је наука временом и са пуним правом одбацила Зомбартове симплификоване тезе о расној предодређености за капитализам, кретање народа (и посебно миграције Јевреја и хугенота, различитих етнија пре свега са британских острва, нордијских земаља и Иберијског полуострва, а касније и из Италије и источноевропских земаља) у великој мери је допринело јачању капитализма као глобалног феномена. У времену без верских слобода, државе су подржавале официјелне цркве (било римокатоличке, било протестантске) преко којих су делили грађане на оне са пуним правом, и полуграђане, који нису припадали званичној цркви попут Јевреја у свим земљама, протестаната у католичким земљама, католика у протестантским, презбитеријанаца, квакера и осталих неконформиста у Енглеској. Ове заједнице једино су посредством економије могле да остваре утицај и да поправе свој положај бавећи се банкарством, трговином и мануфактуром. Слично је било у Индији са муслиманима, у Венецији, Напуљу, Легхорну, Ђенови, Лисабону са Јеврејима и некатоличким трговцима странцима, а у Османском царству са хришћанима и Јеврејима. Посебно је Француска, након Нантског едикта (1598), имала економских проблема због чињенице да је већина индустрије била у рукама калвиниста (гвожђарије, виногради, производња и прерада лана, свиле, монопол на производњу соли и друго). За Зомбарта посебно су важне миграције Јевреја и прогоњених хришћана (нарочито протестаната) у насељавању Америке. Миграције Јевреја из Шпаније, Италије, Пољске и Русије биле су масовне у прошлости. Јевреји су са иберијским ширењем ка Америци врло брзо дошли у положај стварања посебне мреже плантажа (пре свега шећерне трске). Забране насељавања и трговања у Бразилу и осталим шпанским

колонијама током 16. и 17. века за последицу су имале развој карибског региона тј. британских и француских колонија. Бројне јеврејске породице попут Лизардових, Глејзерових и Гугенхајмових учествовале су у банкарству и економском ширењу Сједињених Држава током 19. века. Како је истакао Зомбарт, Ротшилди су у неколико аспеката допринели историји берзе: 1) интернационализацијом рада и могућношћу брзог и једноставног подизања хартија од вредности на више места; 2) ослушкивали су и јавност и медије и користили се комуникацијама (пре телеграфа су имали брзе курире) [Sombart 1910a; 1910b; 1912a; 1912c; 1911].

Међу протестантима који су мигрирали посебно су Аустријанци, Французи и Шкоти пронашли нови дом и населили се у Источну Пруску и Познањ. Французи су развили индустрију драперија, папира, линолеума и стакла. Слично је било и са Низоземском која је примала избеглице из Енглеске, Светог римског царства и Француске. Мигранти менонити и калвинисти из Палатината из римокатоличких делова Низоземске су развили индустрију свиле у Крефелду где се посебно прославила породица Фон дер Лајен (von der Leyen). У Британији су најпре Италијани, а потом и Низоземци и Валонци покретали индустрију. Производња папира и стакла се посебно раширила у Европи захваљујући Низоземцима и Фламанима. Међу мигрантима су постојали и они који су из економских разлога и са капиталистичким осећајем дошли у Сједињене Државе омогућивши овој земљи да генерише најбржи и најсвеобухватнији развој [Sombart 1913b]. И трансфер знања не би био могућ без промена у аритметици које су се у Европи догодиле током позног средњег века под утицајем Арапа, Јевреја и Ломбардијаца [Sombart 1903; Sombart 1902/1903].

Урбанизација је имала свог ефекта најпре преласком племића из села у градове који су посебно подстицајно утицали на раст потрошње, а касније су трговина, индустријализација и саобраћај допринели и новој типологији градова (Зомбарт је препознавао неколико типова: трговачки, саобраћајно чвориште, индустријски град). Првокласна последица капиталистичке епохе било је и стварање вишемилонских градова попут Лондона, Париза, Берлина, Њујорка, Токија, индијских градова и других [Sombart 1902b]. Култура градова проистекла је из потрошње коју су поред најбогатијих генерисали и средњи слојеви из слободних професија [Мандић 2022; Антонић 1995]. Такав масован тренд потрошње довео је и до рафинирања укуса који је најпре био повезан са променама света чулности током раномодерне епохе.² Луксузна роба најпре је имала важну улогу у стварању ланаца производње између европских и ваневропских земаља. Жене из виших сталежа су несумњиво одиграле и важну улогу

² Важно питање у Зомбартовом опусу односи се и на противречан карактер природе капитализма. Пре Првог светског рата, а нарочито након неуспеха сарадње са социјалдемократима, Зомбарт постаје изразито велики критичар потрошачког друштва и учешћа маса у политици. Овакав тренд само се продубио током Великог рата, када је са екстремно националистичких позиција нападао Енглеску и њену улогу у развоју градова, капитализма, конзумеристичког друштва, па чак и спорта [Herf 1984; Sieferle 1995; Vom Brocke 1992; Antolović 2019; Marinković 2011; Гајић 2019].

у рафинирању укуса пре свега на дворовима и у великим градовима [Armitage and Roberts 2016; Marinković 2011; Dostanić 2011]. Поред тога трговина са Оријентом је подразумевала лекове, зачине, пигменте, парфеме, сировине за тканине, накит, текстил и осталу егзотичну и дефицитарну робу. У случају Америке робна размена са Европом обухватала је дуван, кафу, чај и какао, а из Индије је долазио чај. Истовремено је то важило и за шећер који није био широко распрострањен заслађивач попут меда. Током 18. века дошло је и до увоза индијског памука. Плантажна производња је била присутна у колонијама као резултат потребе Европљана за луксузном робом. Производња луксузних добара у великој мери имала је капиталистички карактер у колонијама са масовним и физички исцрпљујућим ропским радом [Sombart 1913a].

Демократизација власништва преко берзе и либерализације положаја предузетника далеко су усложниле и друштвене односе будући да су наметнуле, уз све растуће потребе тржишта, и питање деперсонализације радних права. Уместо некадашњих цехова са малом производњом и изразито личним односима између шегрта, калфе и мајстора, омасовљавање броја радне снаге и успона капиталистичког предузећа довело је до бирократизације и нове организације најкрупнијих предузећа. Анализирајући трансатлантске односе, Зомбарт је на првом месту приметио да су амерички трустови постали предмет дивљења оновремених великих капиталистичких предузећа у Европи, а поготово у Немачкој [Sombart 1903]. Конкурентност на глобалном нивоу подразумева и снижавање цена и њихову друштвену доступност. Механизација производње и појава неквалификованог и слабо плаћеног женског и дечијег радништва постали су међународни проблеми [Sombart 1902b]. Несумњиво, капиталистичка производња, а нарочито са појавом машина и енергетском револуцијом, допринела је отварању нових тржишта. Како је Зомбарт приметио то се посебно односило на регион Чилеа, који је постао важан због фосфата и гвожђа [Sombart 1903].

Поред материјалних чинилаца, Зомбарт је нагласио и улогу појединаца, на првом месту иноватора из различитих друштвених слојева (од припадника владарских кућа попут кнеза Руперта од Палатината, Фердинанда II Тосканског и научника из других сталежа) који су радили на изумима у области металургије, изради порцелана, хидраулике, парне механике, свиларства, фотографије, метеорологије, артиљерије, поморства и пољопривреде. Као важно средство глобалне повезаности били су и Лангеов и Харисонов инструмент за одређивање географске ширине и дужине којима је и географија добила на већој прецизности [Sombart 1912b]. Међутим, и улагање државе у војску, а посебно у морнарицу и повећање носивости бродова допринело је да се и обим трговине повећава, јер су патенти примењени у војсци врло брзо налазили функцију и у цивилном бродарству [Sombart 1913c]. Железница је поред саобраћајне улоге постала и предмет берзанског интересовања захваљујући коме се железничка мрежа нагло повећала током 19. и 20. века [Sombart 1903].

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА: ДА ЛИ ЈЕ ЗОМБАРТОВА ИСТОРИЈА КАПИТАЛИЗМА ЗАБОРАВЉЕНА ПРЕТЕЧА СВЕТСКЕ, ГЛОБАЛНЕ И ТРАНСНАЦИОНАЛНЕ ИСТОРИЈЕ?

Иако је опус Вернера Зомбарта прекрио готово потпуни заборав [Grundmann and Stehr 2001; Vom Brocke 1992; Marinković 2011; Antolović and Ćurčić 2023] пре свега због његових контроверзних ставова у погледу расног питања Јевреја, али и компромитације током периода националсоцијализма, савремена светска, глобална и транснационална историја као одговор на захтеве „умреженог” друштва 21. века могу потражити ослонац за многа истраживачка питања управо у овом немачком аутору. Прво, Зомбарт је међу првима препознао важност глобалних мрежа комуникације (железница, телеграфа, поште и друго) који су обликовали међународну трговину као део капиталистичког система. Друго, како је и Фридрих Ленгер приметио, Зомбарт је пре Имануела Волерстина говорио о важности светског система у чијем центру су се налазили Западна Европа и Сједињене Државе. Треће, данас веома популарна историја робовласништва, посебно оног афричког, могла би своје корене да пронађе и у медитеранском искуству принудног рада о којем је писао и Вернер Зомбарт. Четврто, Зомбартови увиди о важности војске у великој мери се могу упоређивати и са идејом о фискално-милитарној држави на којој је нарочито инсистирао британски историчар Патрик О’Брајан. Иако није директно говорио о пореској политици, важност војске за развој капитализма Зомбарт је нарочито подвукао у неколико својих дела, а посебно у *Рају и кинијализму* који је написао у времену снажне кампање за милитаризацију немачког друштва пред Први светски рат [Antolović 2014]. Пето, премда директно не спомиње атлантску цивилизацију на начин на који су то касније чинили Годшо, Палмер, Бејли и други, у својим радовима о капитализму Зомбарт је веома свестан атлантске осовине светске историје. Додуше, у јеку деколонизације и девестернизације историографских садржаја, Зомбартове европоцентричне тезе могу изгледати поједностављено и игнорантски обојене према цивилизацијским постигнућима Индије, Кине и претколумбовске Америке. Ово последње поготово имајући у виду да су тезе о епохама пре *Great Divergence* (појам који је инаугурисао Кенет Померанц да би означио доминацију Европе у односу на Кину и Индију од 18. века) данас веома присутне у академској заједници. Наиме, у студијама капитализма и економској историји уопште све је више речи о индијском потконтиненту и Кини и због тога Зомбартово занемаривање ових земаља делује застарело. Међутим, више интересовања и респекта Зомбарт је показао према арапском свету истичући важност културног трансфера система аритметике који је у великој мери у позном средњем веку убрзао привредни раст и појаву капитализма. Шесто, савремени транснационални и глобални/светски историчари наглашавају важност миграција, о чему је и Зомбарт писао, анализирајући миграције, како на европском, тако и на светском нивоу. На крају, Зомбартове идеје о потрошњи, луксузу, сексуалности, религији и другим темама, могу послужити будућим

истраживачима као значајан подстицај у прављењу нових компаративних и теоријских оквира.

ЦИТИРАНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Антоловић, Михаел Т. и Петар С. Ђурчић (2023). Српска и југословенска рецепција Вернера Зомбарта (1895–2022). *Етноантрополошки проблеми* 18(1): 285–304.
- Гајић, Александар (2019). Утицај Трговаца и јунака Вернера Зомбарта на концепирање геополитичког дуализма телурократије и таласократије. *Зборник Мајнице српске за друштвене науке*, 171: 423–435.
- Достанић, Душан (2011). Вернер Зомбарт: Луксуз и капитализам, Mediterran Publishing, Културни центар Новог Сада, Нови Сад, 2011, 208. стр. *Српска јолиничка мисао*, 4: 485–492.
- Мандић, Стефан (2022). *Утицај европског и јапанског феудализма на настајак и развој књижевности*. Београд: Филозофски факултет, Универзитет у Београду.
- Ђурчић, Петар С. (2023). Светска и глобална историја. *Култура*, 180: 27–52.
- Antolović, Michael (2019). »Mi, umorne duše« – Werner Sombart kao kritičar moderne kulture, *Filozofska istraživanja* 39(4): 795–810. [<https://doi.org/10.21464/fi39404>]
- Antolović, Mihael (2023). Svetska, transnacionalna i globalna istorija – istoriografija za umrežena društva 21. stoleća? *Istorija 20. veka*, 2: 503–532. [<https://doi.org/10.29362/ist20veka.2023.2.ant.503-532>]
- Antonić, Slobodan (1995). *Izazovi istorijske sociologije. Teorijsko-metodološki problemi proučavanja evolucije predgrađanskih društava*. Београд: Institut za političke studije.
- Armitage, John and Joanne Roberts (2016). The Spirit of Luxury, *Cultural Politics*, 12(1): 1–22.
- Bailyn, Bernard (2005). *Atlantic History. Concept and Contours*. Cambridge MA-London: Harvard University Press.
- Brodell, Fernand (2007). *Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV do XVIII veka*. Knj. 1–3. Београд – Нови Сад: Stylos – CID.
- Vom Brocke, Bernhard (1992). Werner Sombart (1863–1941). Capitalism – Socialism – His Life, Works and Influence Since Fifty Years. *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte / Economic History Yearbook* 33(1): 115–184.
- Vries, Peer (2012). Europe and the rest: Braudel on capitalism. In: Guillaume Garner and Matthias Middell (hrsg.), *Aufbruch in die Weltwirtschaft. Braudel wiedergelesen*. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 81–144.
- De Zwart, Pim and Jan Luiten van Zanden (2018). *The Origins of Globalization World Trade in the Making of the Global Economy, 1500–1800*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Grundmann, Reiner and Nico Stehr (2001). Why Is Werner Sombart Not Part of the Core of Classical Sociology? From Fame to (Near) Oblivion. *Journal of Classical Sociology*, 1(2): 257–287.
- Herf, Jeffrey (1984). *Reactionary Modernism: Technology, Culture and Politics in Weimar and the Third Reich*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hunt, Lynn (2014). *Writing History in the Global Era*. New York – London: W. W. Norton & Company,
- Lenger, Friedrich (2000). *Sozialwissenschaft um 1900. Studien zu Werner Sombart und einigen seiner Zeitgenossen*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Lenger, Friedrich (2010). "Daß Westeuropas wirtschaftliche Entwicklung die Ausplünderung dreier Erdteile zur notwendigen Voraussetzung gehabt hat". Zur universalgeschichtlichen Dimension von Sombarts Modernem Kapitalismus. In: W. Hardtwig und Ph. Müller (hrsg.), *Die Vergangenheit der Weltgeschichte. Universalhistorisches Denken in Berlin 1800–1933*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 277–288.

- Lenger, Friedrich (2016). Die neue Kapitalismusgeschichte: Ein Forschungsbericht als Einleitung. *Archiv für Sozialgeschichte*, LVI: 3–37.
- Lenger, Friedrich (2018). Die neue Kapitalismusgeschichte: Ein Forschungsbericht als Einleitung. In: Ph. Kufferath und F. Lenger (hrsg.), *Sozialgeschichte des Kapitalismus im 19. und 20. Jahrhundert*. Bonn: Verlag J. H. W. Dietz, 7–41.
- Lenger, Friedrich (2023). *Preis der Welt. Eine Globalgeschichte des Kapitalismus*. München: C. H. Beck Verlag.
- Marinković, Dušan (2011). Duh kapitalizma Vernera Zombarta. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, 36(2): 259–271.
- McNeill, William H. (1954). *Past and Future*. Chicago–London: Phoenix Books, The University of Chicago Press.
- McNeill, William H. (1963). *The rise of the West: A history of the human community*. Chicago: University of Chicago Press.
- McNeill, William H. (1969). *History of Western Civilization: A Handbook. Revised and Enlarged*. Chicago: University of Chicago Press.
- Osterhamel, Jirgen (2022). *Preobražaj sveta. Globalna istorija 19. veka*. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Sartori, Andrew (2013). Conceptual Universalization in the Transnational Nineteenth Century. In: Samuel Moyn and Andrew Sartori (eds.), *Global Intellectual History*. New York: Columbia University Press, 110–134.
- Sieferle, Rolf Peter (1995). *Die Konservative Revolution. Fünf biographische Skizzen*. Frankfurt am Main: Fischer-Taschenbuch-Verlag.
- Sombart, Werner (1902). *Der moderne Kapitalismus, 1. Aufl., Bd. 1: Die Genesis des Kapitalismus*. Leipzig: Duncker & Humblot.
- Sombart, Werner (1902). *Der moderne Kapitalismus, 1. Aufl., Bd. 2: Die Theorie der kapitalistischen Entwicklung*, Leipzig: Duncker & Humblot.
- Sombart, Werner (1902/03). Das deutsche Volkstum in seiner Bedeutung für Deutschlands Wirtschaftsleben. *Deutschland. Monatsschrift für die gesamte Kultur*, 1: 80–91, 225–235.
- Sombart, Werner (1903). *Die deutsche Volkswirtschaft im 19. Jahrhundert*. Berlin: Georg Bondi Verlag.
- Sombart, Werner (1909). Der kapitalistische Unternehmer. *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, 29: 689–758.
- Sombart, Werner (1910). Die Kommerzialisierung des Wirtschaftslebens. *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, 30: 631–665.
- Sombart, Werner (1910). Die Kommerzialisierung des Wirtschaftslebens (Schluss). *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, 31: 23–67.
- Sombart, Werner (1911). *Die Juden und das Wirtschaftsleben*. Leipzig: Duncker & Humblot.
- Sombart, Werner (1912a). Die Technik im Zeitalter des Frühkapitalismus. *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, 34: 721–760.
- Sombart, Werner (1912b). *Die Zukunft der Juden*. Leipzig: Duncker & Humblot.
- Sombart, Werner (1912c). *Judentaufen*. München: Georg Müller Verlag.
- Sombart, Werner (1913a). *Der Bourgeois: Zur Geistesgeschichte des modernen Wirtschaftsmenschen*. München–Leipzig: Duncker & Humblot.
- Sombart, Werner (1913b). *Krieg und Kapitalismus (Studien zur Entwicklungsgeschichte des modernen Kapitalismus)*. München–Leipzig: Duncker & Humblot.
- Sombart, Werner (1913c). *Luxus und Kapitalismus (Studien zur Entwicklungsgeschichte des modernen Kapitalismus)*. München–Leipzig: Duncker & Humblot.
- Sombart, Werner (1915). *Händler und Helden. Patriotische Besinnungen*. Leipzig/München: Duncker & Humblot.
- Sombart, Werner (1916). Die Entstehung der kapitalistischen Unternehmung. *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, 41: 299–334.
- Sombart, Werner (1916/17). Aus der Frühzeit der modernen Handelsformen. *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, 42: 462–504.

- Sombart, Werner (1917a). Der Kampf um die Edelmetalle im Zeitalter des Frühkapitalismus, vornehmlich im 16., 17. und 18. Jahrhundert. *Weltwirtschaftliches Archiv* 11: 147–170.
- Sombart, Werner (1917b). Die internationalen Wirtschaftsbeziehungen im Zeitalter des Frühkapitalismus, vornehmlich im 16, 17. und 18. Jahrhundert. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 11: 1–22.
- Sombart, Werner (1917/18). Die Arbeiterverhältnisse im Zeitalter des Frühkapitalismus. *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, 44: 19–51.
- Sombart, Werner (1920). Probleme der Wirtschaftsgeschichte. *Schmollers Jahrbuch* 44: 1021–1039.
- Sombart, Werner (1925). *Die Ordnung des Wirtschaftslebens*. München und Leipzig: Duncker & Humblot.
- Sombart, Werner (1932). *Die Zukunft des Kapitalismus*. Berlin-Charlottenburg: Buchholz und Weisswange, Verlagsbuchhandlung G.M.B.H.
- Stavrianos, Leften S. (1999). *The world since 1500 : a global history*. New Jersey: Prentice Hall.

ЕЛЕКТРОНСКИ ИЗВОРИ

- Антоловић, Михаел (2014). „Светска моћ или пропаст” – Фридрих фон Бернхарди и немачки милитаризам пред Први светски рат. *Ейноанипројолошки проблем* 9(4): 1121–1142. [<https://eap-iea.org/index.php/eap/article/view/542/529>]
- Janković, Branimir (2020). Globalne veze i usporedbe u praksi: sinteze moderne i suvremene povijesti C. A. Baylyja. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 52(1): 75–93. [<https://hrcak.srce.hr/255145>]

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER
Received: 13. 2. 2024.
Accepted: 19. 2. 2024.

SOMBART'S HISTORY OF CAPITALISM AND CONTEMPORARY WORLD, GLOBAL AND TRANSNATIONAL HISTORY: SIMILARITIES AND DIFFERENCES

by

PETAR S. ČURČIĆ
Institute for European Studies,
Trg Nikole Pašića 11, Belgrade, Serbia
petar.pero.curcic@gmail.com

SUMMARY: With the great wave of global integration in economy, society and culture, historiography began to acknowledge the importance of interpreting the past at the highest – world level. Under the influence of numerous historians (primarily in the United States and Western Europe) during the 19th century, and to a much greater extent after 1945, rather innovative directions of world, global and transnational history were created trying to overcome contradictions and a narrow interpretation of the history of international relations, national states and local communities. These focused both on local identities and on states as key factors in the past. In the search for phenomena that permeated world societies, historians, under the influence of other social sciences, began to recognize capitalism as par excellence supranational, that is, a world phenomenon.

Although it may seem that the interest in capitalism as a building block of global history (that is, the world system as Immanuel Wallerstein said) is more recent and under the influence of the post-Cold War era, the world-historical significance of this phenomenon was first recognized by authors from the turn of the 19th to the 20th century. Among them, the German economist, sociologist and historian Werner Sombart (1863–1941) has a special place, since he devoted several decades of his career to the study of this phenomenon.

KEYWORDS: Werner Sombart, capitalism, world, globality, transnationality